

AGNIESZKA CZYŻAK

 <https://orcid.org/0000-0001-8918-5264>

Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wytrwałość i niepokoje – wspomnienie o Profesor Ewie Wiegandt

W Poznaniu 10 września 2019 roku zmarła Profesor Ewa Wiegandt – wybitna badaczka prozy XX i XXI wieku, nieoceniona nauczycielka akademicka i wychowawczyni wielu roczników studentów, niezapomniana i niestrudzona uczestniczka życia uniwersyteckiego. Zawsze potrafiła fascynująco mówić o literaturze, co przyciągało wielu słuchaczy na jej wykłady i konwersatoria. W swoich tekstach z uwagą przyglądała się skomplikowanym zawężeniom dziejów literackich oraz historii (a zatem i samej historii literatury jako nauki), poszukując odpowiedzi na najważniejsze, fundamentalne pytania, choć nie rosząc sobie praw do ferowania niepodlegających dyskusji wyroków. Jako promotor rozpraw doktorskich okazywała się przewodniczką pragnącą przede wszystkim wskazywać drogi do osiągnięcia samodzielności. Już po świetnej habilitacji zyskała status Mistrzyni, umacniający się z każdym rokiem jej działań badawczych i środowiskowych. Jednocześnie pozostawała osobą przyjazną wszystkim, pełną zrozumienia, bezinteresownej życzliwości, zawsze z otwartością spoglądającą na innych i na przemiany zachodzące w otaczającej rzeczywistości. Unikała jak ognia koturnowości (kojarzącej się z pychą) i autorytarności sądów (wiążącej się z brakiem dystansu do siebie).

Miała silne przekonanie o powiązaniu życia jednostki z historią – tą wielką i małą. Urodzona jesienią 1939 roku w Poznaniu wczesne dzieciństwo spędziła w Radomiu (wówczas w Generalnej Guberni), dokąd wysiedlono jej rodzinę. Po wojnie powróciła wraz z bliskimi do rodzinnego miasta, podjęła naukę w szkole podstawowej, następnie ukończyła V Liceum Ogólnokształcące im. Klaudyny Potockiej, a egzaminy maturalne zdawała wiosną 1956 roku, tuż przed wydarzeniami Poznańskiego Czerwca. Wyznała po latach: „[...] osobiście mam poczucie przynależności do pokolenia ’56, ten rok był moim przeżyciem genera-

cyjnym, czyli zetknięciem z historią i wejściem w dojrzałość, jeżeli za przepustkę do niej uznać świadectwo maturalne”¹. Później wyjechała do Krakowa, gdzie w tym właśnie roku rozpoczęła studia magisterskie na Uniwersytecie Jagiellońskim. Tytuł magistra uzyskała w 1961 roku. Następnie odbyła staż asystencki w Katedrze Literatury Polskiej UJ, a w roku 1964 podjęła tam pięcioletnie studia doktoranckie. Pod kierunkiem profesora Kazimierza Wyki napisała pracę doktorską „Twórczość powieściopisarska Zofii Nałkowskiej w latach 1935–54”, którą obroniła w roku 1970².

W roku 1971 wróciła do Poznania i została zatrudniona w Zakładzie Teorii Literatury Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, prowadzonym przez profesora Jerzego Ziomka (od założenia w 1969 roku do roku 1990). W publikacji stworzonej z okazji jubileuszu stulecia poznańskiej polonistyki został zamieszczony portret uczonego autorstwa Ewy Wiegandt³, w którym podkreśliła ona przemożny wpływ osobowości profesora na powstanie i rozwój środowiska poznańskich teoretyków literatury, szczególnie w latach 70. i 80. XX wieku. W owym czasie młoda badaczka, prowadząc prace nad rozprawą habilitacyjną, równocześnie aktywnie włączyła się w działania społeczności akademickiej. Od 1980 roku należała do Koła NSZZ „Solidarność” przy IFP UAM. Głęboko przeżyła wprowadzenie stanu wojennego, który na zawsze pozostał w jej pamięci jako kolejny znak destrukcyjnych sił historii. Zdecydowała się wówczas na publikowanie w prasie podziemnej (pod pseudonimem Ewa Wolska)⁴, chcąc i w ten sposób wyrazić swój sprzeciw wobec politycznej i ideologicznej przemocy.

Profesor Ewa Wiegandt uznawała również za niezwykle ważną sieć powiązań człowieka z zamieszkiwaną przestrzenią i lokalną społecznością. Przez wiele lat (1972–1995) była egzaminatorką i członkinią Komitetu Okręgowego Olimpiady Literatury i Języka Polskiego. Działała w Towarzystwie Literackim im. Adama Mickiewicza, a w okresie 1986–1989 pełniła funkcję wiceprezesa oddziału poznańskiego. Jej zaangażowanie nie wygasło po przełomie ustrojowym. W latach 90. podjęła się – wraz z Bożeną Chrzastowską i Seweryną Wysłouch – tworzenia nowych, wreszcie pozbawionych ograniczeń cenzury, podręczników szkolnych⁵. Nie pozostawała też obojętna na losy rodzinnego miasta – już w wieku XXI

¹ E. WIEGANDT: *Pokolenie „Współczesności” a pokolenie ’56*. W: *Pokolenie „Współczesności”. Twórcy. Dzieła. Znaczenie*. Red. Z. KOPEĆ, J. GALANT, A. CZYŻAK, E. CHODAKOWSKA. Poznań 2016, s. 20.

² Por. E. FRĄCKOWIAK-WIEGANDTOWA: *Sztuka powieściopisarska Nałkowskiej (lata 1935–54)*. Wrocław–Warszawa 1975.

³ E. WIEGANDT: *Jerzy Ziomek (1924–1990) – „On jeszcze pisze”*. W: *Stulecie poznańskiej polonistyki (1919–2019)*. T. 3. Red. S. WYSŁOUCH. Poznań 2019.

⁴ Zob. *Kto był kim w drugim obiegu?* Red. D. ŚWIERCZYŃSKA. Warszawa 1995, s. 175.

⁵ Zob. B. CHRZĄSTOWSKA, E. WIEGANDTOWA, S. WYSŁOUCH: *Literatura współczesna*. Poznań 1992; B. CHRZĄSTOWSKA, E. WIEGANDTOWA, S. WYSŁOUCH: *W klasie maturalnej. Książka nauczyciela polonisty*. Poznań 1999.

postanowiła na przykład aktywnie włączyć się w akcje protestacyjne przeciw historycznie nieuzasadnionej i jedynie pozorowanej „rekonstrukcji” tzw. Zamku Przemysła w Poznaniu.

Związki człowieka z czasem historycznym oraz własnym miejscem na ziemi determinują nie tylko jego egzystencjalne wybory, ale i kształt działań twórczych – zdaniem Ewy Wiegandt wszelkie tego typu zależności wpływały w istotny sposób na literaturę. Nieprzypadkowo jej debiutem literackim w roku 1962 był artykuł *W kręgu „Kamiennego świata” Tadeusza Borowskiego* (fragment pracy magisterskiej opublikowany w „Pamiętniku Literackim” 1962, nr 4), a jedną z ostatnich rozpraw okazał się *Poznański Czerwiec w czasie powieściowym* („Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka” 2016, nr 29). Wyczulenie Autorki na związki literatury z życiem wspólnotowym, uważna, zawsze pogłębiona lektura oraz prymat interpretacji poszukującej wielorakich połączeń między tekstami ujawniły się z całą mocą w jej rozważaniach poświęconych nurtowi galicyjskiemu w polskiej prozie powojennej. Rozprawa habilitacyjna zatytułowana *Austria Felix czyli o micie Galicji w polskiej prozie współczesnej* (pisana przez wiele lat, wydana w roku 1988, a wyróżniona nagrodą Ministra Edukacji Narodowej w 1990 roku) okazała się dla wskazanej w tytule problematyki dziełem fundamentalnym oraz drogowskazem dla kolejnych badaczy podejmujących temat „małych ojczyzn”, mityzacji przestrzeni czy pisarskich mitów prywatnych. W przedmowie do drugiego wydania z 1997 roku Autorka podkreślała:

Niewątpliwie aktualny pozostał temat publikacji, ponieważ mityzacja historycznej Galicji Wschodniej sytuuje się w kręgu literackiej problematyki „małych ojczyzn” i już nie tylko literackiej kwestii środkowoeuropejskiej wspólnoty polityczno-kulturalnej. To, co dziś stanowi zagadnienia dobrze przyswojone, bo posiadające swoje najwspółczesniejsze dalsze ciągi, a także swoje wersje popularne, bo obecne w środkach masowego przekazu, kształtowało się w literaturze po roku 1956. I ten moment początkowy, choć rozciągnięty w czasie starało się uchwycić moje opracowanie⁶.

Do końca życia pisała kolejne artykuły poświęcone nurtowi galicyjskiemu, zagadnieniom kresowości, pograniczności i mityzacyjnej roli literatury – to w istocie kolejna jej książka, choć funkcjonująca w rozproszeniu. Autorka, niestety, nie zdążyła scalić swoich późniejszych, poszerzających i pogłębiających ogłęd zjawiska rozpoznań w osobną publikację.

Od 1990 roku Ewa Wiegandt związała się z Zakładem Poetyki Historycznej (później przemianowanym na Zakład Poetyki i Krytyki Literackiej), kierowanym wówczas przez profesor Janinę Abramowską. W roku 1991 odbyła staże

---

⁶ E. WIEGANDT: *Austria Felix czyli o micie Galicji w polskiej prozie współczesnej*. Poznań 1997, s. 5.

naukowe w Paryżu i Wiedniu, wówczas otrzymała też stanowisko profesora nadzwyczajnego UAM. W tym okresie przygotowała dwa ważne opracowania stworzone dla serii Biblioteki Narodowej – poświęcone *Soli ziemi* Józefa Wittlina (1991, BN I, 278) oraz *Romansowi Teresy Hennert* Zofii Nałkowskiej (2001, BN I, 302)⁷. Tytuł naukowy profesora Badaczka uzyskała w roku 2001, a w latach 2003–2006 pełniła funkcję kierownika Zakładu.

Jej ostatnia książka *Niepokoje literatury...*, wydana w roku 2010 – tytułem nawiązująca do debiutanckiego tomu Różewicza – zawiera zbiór tekstów poświęconych autorom tak różnym jak na przykład Zygmunt Haupt i Magdalena Tulli oraz zjawiskom tak odmiennym jak „powieściowy traktat” czy „szewska pasja”. Jednak wskazane przez Autorkę we wprowadzeniu do tomu podsumowanie badawczych zainteresowań okazuje się dokonaną z perspektywy lat, celną autointerpretacją:

Pisząc o prozie dwudziestowiecznej, a także tej z początku wieku obecnego, usiłowałam pokazywać, jak literatura zмага się z tym, co publicystycznie określa się mianem „kryzysu kultury”. Zмага się, stawiając pytania i sugerując odpowiedzi możliwe tylko w języku sztuki, która sama w sobie wątpiąc, podważając swój byt, przekraczając swe granice, nie tylko kryzysową świadomość nazywa, ale także ją przewycięża⁸.

Badanie literatury zawsze było dla Profesor Wiegandt sprawą niezwykle ważną, a zarazem wychyloną ku zewnętrznej (wobec tekstów i badań) rzeczywistości – chociaż czasem ujawniała w artykułach swoje (samo)krytyczne spojrzenie na humanistykę i humanistów. Przy okazji wydania ostatniej książki napisała, że w pracy naukowej interesowało ją też odsłanianie „mechanizmów retorycznej przemocy i jej wykpienie przez samo zastosowanie uczonej interpretacji do masowego produktu”⁹. Tak została zapamiętana przez wszystkich – jako wytrawna badaczka najbardziej skomplikowanych problemów dwudziestowiecznej kultury, z powagą zgłębiająca tajniki tekstów i ich pozaliterackich kontekstów, zawsze jednak gotowa odsłonić ironiczny (i autoironiczny) ogląd spraw, a tym samym obnażyć ambiwalencję ludzkich wysiłków oraz starań.

Upływający czas osłabił jej siły, nie odebrał jednak wytrwałości w podejmowaniu zadań, jakie stawiało przed nią życie. Po przejściu na emeryturę¹⁰ w październiku 2010 roku Profesor zaczęła aktywnie uczestniczyć w pracach Katedry Literatury na Wydziale Humanistycznym Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim. Pozostawiła tam wiele dobrych wspomnień, a dla

⁷ Była również współredaktorką książek: *Czytanie Herberta*. Poznań 1995; *Ulotność i trwałość. Studia z tematyki i historii literatury*. Poznań 2003.

⁸ E. WIEGANDT: *Niepokoje literatury. Studia o prozie polskiej XX wieku*. Poznań 2010, s. 5.

⁹ Tamże, s. 6.

¹⁰ Została wówczas również odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi.

młodego środowiska naukowego stała się mentorką i przewodniczką – choć w tej roli nie zawsze czuła się komfortowo. Potrafiła jednak i temu wyzwaniu sprostać.

Dla Ewy niezwykle ważną częścią egzystencji było zawsze życie rodzinne. Głęboka więź łączyła ją z rodzicami i dwiema siostrami. W roku 1964 poślubiła Ryszarda Wiegandta, później przyszły na świat jej dzieci, bliźnięta Joanna i Piotr, a w końcu została babcią czworga wnucząt. Kochała też zwierzęta – ostatnim podopiecznym na prawach członka rodziny była suczka Malwa. Wszyscy, którzy znali Ewę, zapamiętali jej urok osobisty, zdolny przełamywać wszelkie międzyludzkie bariery, oraz podziwianą przez wielu, niewymuszoną, niejako naturalną elegancję, którą postrzegać można jako jeszcze jeden sposób dystansowania się wobec wszelkich uciążliwości codziennej egzystencji. Można z nią było rozmawiać o wszystkim, zawsze zyskując na wymianie myśli – niezależnie od tego, czy rozważania dotyczyły literatury, polityki, ideologii i życia uniwersyteckiego czy pasji podróżowania, wychowywania dzieci, wystroju wnętrza, zwierząt oraz roślin. Bardzo żałuję, że nie dana mi już będzie choćby jedna taka rozmowa.

AGNIESZKA CZYŻAK – dr hab., prof. UAM w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania badawcze: historia literatury współczesnej ze szczególnym uwzględnieniem literatury powstałej po roku 1989 oraz teoria literatury, przede wszystkim przemiany i rozwój badań kulturowych. Współredaktorka tomów zbiorowych, m.in.: *Powroty Iwaszkiewicza* (1999), *Wariacje na temat* (2003), *PRL – świat (nie)przedstawiony* (2010), *Pokolenie „Współczesności”. Twórcy, dzieła, znaczenie* (2016). Autorka książek: *Życiorysy polskie 1944–89* (1997), *Kazimierz Brandys* (1998), *Na starość. Szkice o literaturze przełomu tysiącleci* (2011), *Świadectwo rozproszone. Literatura najnowsza wobec przemian* (2015) oraz *Przestrzenie w tekście, w przestrzeni tekstów. Interpretacje* (2018).